

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)

Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)

Band: 46 (1960)

Artikel: La vivonda en la superstiziun romontscha

Autor: Maissen, Felici

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882194>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 30.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La vivonda en la superstiziun romontscha

da Sur Felici Maissen, Zignau

I. Noziuns generalas

Superstiziun el ver senn vul dir ina faulsa veneraziun dil ver Diu entras acts nunlubi ni adoraziuns d'ina creatira (idolatria). Per ordinari capeschan ins sut superstiziun la faulsa cardientscha de puder obtener in cert intent, de saver preveser u presentir igl avegnir ni fatgs zuppai entras mieds nunadattai per quei intent. Igl ei en sesez ina faulsa cardientscha, ch'ina certa caussa possedi ina forza zuppada ch'ella ha tuttavia buc, ni tenor igl uorden della natira ni tenor igl uorden della grazia.

Igl origin della superstiziun en general sco era d' ina buna part de sias diversas fuormas existentas ded oz tonscha anavos el temps paganil. Ei schai el natural dil carstgaun primitiv, ch'ei unius e ligiaus cun la natira de suandar attentamein ils eveniments de quella. Sa el lu buca capir quei ni tschei, lu tscherca el sclariument ellas enzennas ed appariziuns della natira. Il nunveseivel vestgescha el savens en in vestgiu veseivel e dat lu a tut abstract ina fuorma concreta. Aschia ei seformau tier il carstgaun primitiv e pli tard era tier il cristianisau in sentir e patertgar, in bein cultural, che ha pudiu semantener, sche era cun enqual metamorfosa, duront tschentaners e millenaris en possess d'in pievel.

Per capir igl origin della superstiziun populara, sco ella exista per part aunc en nos dis, stuein nus buc emblidar, ch'il carstgaun primitiv steva — cunzun en las muntognas — en in continuau combat cun las forzas della natira, cun malauras, bovas e lavinas ed otras catastrofas. Sia existenza dependeva dalla fritgeivladad della tiara. Quella puspei dependeva da sulegl e plievia, dall'aura. Il primitiv carteva en ses dieus. El era ferm perschuadius dalla exi-

stenza buca mo da buns spérts che portan benedicziun, che vulan mal e schendran dapertut sventira e malura. Quella cardientscha fa prender el ina posiziun singulara enviers siu contuorn, enviers las plontas, ils animals e carstgauns, ina posiziun, entras el spera de puder effectuar il bien ni tener lunsch naven il mal. Ultra de quei senta buca mo il pagaun, mobein era il cristianisau da tuts temps in cert basegns, de saver determinar gia ordavon certi eveniments e de puder mirar tgei che daventa egl avegnir. **Per arrivar a quest intents drova el lu savens mieds diltuttafatg nunadattai: quei ei superstiziun!**

Tier tuts pievels culturals e da tuts temps cattein nus las diversas fuormas de superstiziun. Baul sepresenta ella el vestgiu d' in **proverbi** popular, baul sco vegl **usit**; beinduras sevestgescha ella cul manti d' ina **detga** populara ed autras ga sezuppa ella schenada en ina **praula**.

En la scrutaziun folcloristica stuein nus denton stender la noziun della superstiziun aunc empau pli vast ch' el senn declarau e comprender era la schinumnada **medischina populara**, aschilunsch sco igl effect schai buc en il mied applicau. Aschi prest sco il ver e natural effect d' in eveniment che selai interpretar superstiziussamein, vegn enconuschius, retracta ei buca pli de superstiziun. Medemamein ein tuts acts cristianisai ni religius—ecclesiastics che vegnan menzionai el decuors de quest tractat buca superstiziun.

La superstiziun populara ha occupau ils pli divers territoris della veta de mintga di. Oravontut ha ella priu possess dils schabetgs principals della veta, dalla naschientscha, nozzas e mort. E lu era da quei che survescha al manteniment della veta, della vivonda.

El pievel romontsch regeva e regia per part aunc oz in bi diember de fuormas superstiziuns che sereferechan alla **vivonda humana**. Lur origin tonscha viaden el temps che nossa tiara era aunc paganila. Il cristianissem ha lu combattiu ella. La Baselgia Cattolica considerescha la vera superstiziun per in act pecaminus e combatta ella cun castitgs ecclesiastics (Canon 2325). Biaras anteriuras fuormas ha la Baselgia buca semplamein dismess, mobein cristianisau. Autras fuormas han aunc adina pudiu semantener en ina moda pli u meins sblihida ni midada. Sut quest aspects encurin nus de considerar, aschi lunsch sco pusseivel las diversas fuormas della vertenta superstiziun populara romontsch sur della vivonda humana.

II. Las singulas fuormas de superstiziun e vivonda

I. Enzennas de fritgeivladad

Denter ils principals mieds alimentars dal temps pli vegli udevan paun e products de frina, carn, latg e products de latg: pieun, caschiel e tschagrun. Perquei serefereschan las biaras superstiziuns a quellas vivondas. Igl emprem quita era ussa de segirar ina buna, abuldonta raccolta. Falleva la raccolta, muntava quei miseria e fom. Pertgei ins era quasi exclusivamein dependents dal fretg digl agen tratsch. Perquei miravan ins gia el temps paganil de semnar, cultivar e raccoltar ils fretgs da **certs temps**, certs **dis** ni schizun certas **uras**, ch'ins prendeva per favoreivlas ad ina buna raccolta, ina idea semantenida tochen en nos dis (Zeitzuber). Aschia exista aunc adina l'idea tier nus, ch'ins duessi mai entscheiver ina lavur en general, ina mesiamna ni in venderdis, schiglioc reusseschi ella buc. La sonda duei, en special buca vegrir arau, quei porti negin fretg. La vigelgia de S. Gion avon miezdi duei ins far si tratsch als truffels, quei preservi els dalla malsogna. Medemamein di ins, ton en Surselva sco en Surmir, duei ins las medemas uras scavignar ils baguos, per impedir giattas ed obtener grossas tiastas. En Surmir vala aunc la suandonta cardientscha: tgi ch'enquera flurs il di de s. Gion duront ch'ei tucca de miezdi e penda quellas vid il begl de frina, ha duront igl entir onn ora frina. — Per s. Marc mavan las pleivs da Sutsassiala a Schlans cun processiun. Tuttas miravan ded esser a bun'ura el liug. Eran lu ils de **Danis** ils **emprems**, deva ei bia prema, mo arrivavan ils de Breil ni era ils de Sumvitg igl emprem, lu deva ei bia salin. Pon questas numnadas fuormas de superstiziun vertentas en Surselva e Surmir era haver in cert origin en la magia dil temps (Zeitzuber) dils pagauns, ein elllas tuttina messas en in cert connex cun la veneraziun dils sogns en damonda.

D'ina autra sort ded enzennas superstiziunas ariguard fritgeivladad ein las suandontas. Ellas vulan buca effectuar, mobein sullettamein **indicar** in cert temps ordavon, schebein ei seigi de spe-tgar bien u schliet. Aschia profetisescha il pur gia la cureisma: bialas quatertempras de cureisma e gronds magnucs matg; macortas quatertempras de cureisma e pigns mignucs matg. Las quatertempras de Nadal han ins bugen cambrida sin ils pegns, sco enzenna

ch' ei detti dariet puma. Il semnader ha gia da Nadal-notg fatg stem sco il tschiel ei stellius, pertgei per el vala: sco igl ei stelliu da Nadal-notg ston ins semnar il graun. Auters persuenter han bu-gen sch' ei bischa da Nadal, sco enzenna ch' ei detti dariet pu-ma el proxim onn. En Bergaglia pretendan ins denton: Tontas steilas da Nadal, tonts ovs fa la gaglina. Sogn Mihèl (29. sett) ei il di pigl apicultur che crei sontgamein: bialaura sogn Mihèl, dat in bien onn de mèl. Il pur sestermenta tuttavia buca d' ina purgina igl emprem di de matg, pertgei gliez fa dar bien fretg. Entuorn sogn Giachen e s. Onna quentan ins de vegrir sissu ariguard la raccolta de graun il suandont: bialaura sogn Giachen, drova dus de purtar aua ed in de purtar frina. Plievia s. Onna, car graun. Mo il pur sursilvan haveva gia il matg fatg stem en quels graus, pertgei el carteva: bia plievia il meins de matg, bia paglia e pauc graun. En Surmir mettev' ins d' Anceinza ina curtauna ora sut tschiel aviert. Saveva ins lu prender en ella la sera schetga, vegne-va il garnezi bienmarcau, fuv'ella bletscha, vegr il graun scarts. Era tschereschas deva ei buc en Surselva, sch'ei plueva dad An-ceinza.

Era tun e cametg vegr savens prius per indicont: tuna ei fetg, dat ei bia truffels. Tuna ei il meins de matg, vegr il graun bien-marcau. Tuna ei il settember, dat ei l'auter onn bia prema. Questas davosas versiuns superstiziusas han plitost il caracter de semplas **reglas dell' aura**, mo audan era alla superstiziun aschilunssch sco ins crei lur valur. Interessant, mo buca leva de classificar ei la dé-tga: «in magnuc, caschaus d' Anceinza, duei ins buca prender sur mar.»—

2. Auguris favoreivels

Era il sulegl sesbassaus igl unviern sin siu pli bass punct ed entschaveva el puspei a sesalzar, patertgavan gia ils pagaüns el temps anticristian vid la futura raccolta. Ei havevan lu la moda de cuvierer lezs dis lur meisa pli abuldontamein che antruras e de far bravas magliadas e preferevan magari certas vivondas u tratgas. Cheutras levan els apparentamein bandischar ils malons della miseria ni undrar ils dieus della fritgeivadad e striunar neutier ina reha raccolta per il proxim onn. Quei era ina schinumnada **magia d' entschatta** (Anfangszauber) per il proxim onn. Igl usit ei aunc ditg semantenius el temps cristian e regia empau sblihius en quella

ni tschella fuorma en diversas contradas della Tiaratudestga, en quei senn, ch'ins stoppi duront quei temps magliar bia, schiglioc endiri ins duront igl entir onn o fom. Certas spisas vegnan preferidas sco pèschs, raubas de pasta, certas carns, variond da liug a l'auter.

Ch'igl usit hagi regiu era en Rezia pon ins bein tscharner certs fastitgs, mo els ein strusch clars, segirs avunda persuenter. Da Daniev vegnev' ei pli da vegl duvrau la fuorma per agurar in bien niev onn: «bien di bien onn, della talgia dil paun grond.» La vigelia de Nadal mava il caluster — forza aunc oz — da casa per casa e tergeva en in paun per il tuccar. Pli da vegl, aschia vegn ei r quintau, survegnevi el aunc vitier in uatsch, pertgei mintga famiglia fagevi per quei di da gentar uatschs. Plinavon mavi pli da vegl il mattatschem cun zampugns e stgellas sut finiastras dellas casas e scadanavi e grevi «Buania, Buania». Lu arvevi ins las finiastras e frevi ora nuschs, tschereschas e péra-tosta. Specialmein en Surmir vegnev' ei cotg da tuttas uisas raubas de pasta: spunschas, pettas, utschis, tarscholas, breztgas ed oravontut patlaunas e petta cun péra, sco aunc ozildi empau dapertut nua ch'igl usit ei tratgs viaden egl ambient dellas fiastas de Nadal e Daniev.

Era duront il tscheiver vegn ei constatau en diversas contradas tudestgas igl usit de guder pli abuldontas e grassas vivondas e quei en fetg diversas fuomas: «il tscheiver duei ins far patlaunas e magliar aschi savens sco il tgaun dat la cuu». Da gievgia grassa duei ins magliar carn grassa, sch'ins vul veser or bein etc. Era tier nus ei igl usit ch'ils mats fagevan gromma da gievgia grassa constataus e ch'ins falleva buca de metter si la vanaun gronda quei di. Il num «gievgia grassa» ei pia buca daus per nuot. Dalla gromma e patlaunas vegn ei denton aunc bugen fatg diever ella cureisma; la dumengia de gromma e mesacureisma. A Salouf vegn ei relatau, mettevan ins suenter la tschavera de gromma e mesacureisma in tschadun gromma sut il plantschiu della stiva e laschava el leu entochen il proxim onn. Ultra de quels dis era ei aunc en pliras valladas romontschas usitau che la giuentetgna mava da s. Antoni e da s. Gion els cuolms a magliar gromma.

Il cavagl vegneva consideraus tiels pagauns sco animal de cult e sia carn vegneva gudida sco vivonda de cult, che spendeva speciala forza. Con ditg che quei patertgar paganil ha pudiu seconservar en Surselva dat la Crestomazia Romontscha (II p. 687) perdetga: «Da mesacureisma vegneva en entginas vischnauncas della

Surselva el temps vegl, sco ei raquentan, magliau la carn d' in pulein. Mo ils spirituals hagien perdegau encunter e plaunsiu hagi ins calau cun quei usit, che vegnevi aunc neu dal temps dils pagauns.» («L'unfrenda dil pulein»! il redactur).

Igl ei buca de constatar cun segirezia, schebein igl usit de guder certis dis certas atgnas spisas dariva era dal temps paganil. Aschia deva ei il di de ventschidas carn e vin, coccas cun meila e capuns cun tiastas da tscheina. La vigelgia de Nossadunna d' uost vegnev' ei dau al cavrer vèschlas. Quel haveva de purtar ellas en tegia dell' alp de vaccas e magliar las vèschlas ensemes culla fumeglia d'alp. En Surmir setenev'ins vid il magliar quei di mo da freid e la sera raviuls.

3. Auspezis de malura

Denter ils pagauns cattein nus ina certa tema de schar vanzar dalla tschavera enzatgei, essend che quellas restonzas pudessien lutgensch vegnir els mauns de persunas malvulentas che pudessien cheutras nuscher a quels che han schau anavos ellas, ni haver pussonza sur de quels (Schadenzauber). Tenor Plinius (79) regeva quella cardientscha gia tiels vegls Romans. Ella ei fetg derasada tier pievels pagauns primitivs ed exista aunc oz en quella ni tschella fuorma tier pievels cristianisai. Ils Melanesiers ed auters primitivs brischian perquei las restonzas della tschavera. El Tirol crei ins ch'il giavel rimni tuttas miulas e tocca paun vanzada e fetschi ordlunder in paun ch' ins stoppi magliar ardents e tocca paun vanzada e fetschi ordlunder in paun ch'ins stoppi magliar ardents sco burnida. Tier nus ei quella fuorma de superstiziuns pli scarta, denton crei jeu d' anflar in fastitg en Sursès, nua ch'ei vegn detg: curatg'ins fetta da giantar tot las tratgas, spendra ins in olma ord digl purgiatiera». (En Tujetsch schev'ins ch'ins stoppi sbluccar giu bein l'ossa d'armal, ni ch'in u l'auter biestg mondi alla malura ad alp. — il redactur.)

En la superstiziun paganila ein diversas spisas scumandadas e quei ord biaras raschuns: higienicas, religiusas e spirontamein superstiziwas. Tgi che tergess buca en consideraziun quei, tergess castitg. Quella cardientscha cuora aunc ditg suenter als cristianisai. En Frontscha crei ins ch'ins piardi il lungatg, sch'ins magliassi carn d'in tier ch'il luv ha scarpau. Il talmud dils gedius scamonda la carn piertg ord motivs higiens e religius, ed en l'Austria la

carn de columbas ed ils vegls Romans prendevan il gudiment de certas jarvas ed animals per nunlubi, perquei che quels valevan per sogns. En quest connex pudessen las suandontas versiuns superstiziusas esser romontschadas: Tgi che beiba bia latg caura da pign, vegn nauschs sco las cauras. Affons che maglian scheuldas survegnan plugls. Sch'in affon laguota plum, crescha el buca pli. Ins po observar denter quels verdicts certs motivs pedagogics, higienics, mo era blutta analogia (p.ex. latg caura = nausch sco las cauras). En tgei connex la détga superstiziosa: «dat il sal de meisa entuorn, vegnan quels della casa malperina» duess star, ei perinaga buca dil tut segir.

4. Vivonda de vigur magica

Gia ils pagauns cartevan che certas vivondas cuntegnien ina certa forza misteriosa, ina vertit magica de, per semeglia tener naven mals ni acquistar success. La cardientscha ei aunc oz fetg de rasada tiels pievels civilisai. En tiara romontscha attribueschan ins specialmein al latg, al vin, al caschiel ed al paun talas forzas zuppadas. Per ch'ils affons survegnien «ina biala colur sco latg e vin»? In mied de protecziun era il caschiel caschaus d'Anceinza: «prend'ins da quei caschiel en sac d'ir sur il piogn vi, sche dat ins buc ell' aua.»

Sco vivonda de misteriosa forza zupпада vala tuttavia il paun. Schevan ins bein bugen als affons che paun misch fetschi vegnir buns cantadurs, sche pudess en quei cass bein era scher in auter motiv davostier, sco p.ex. respect avon la vivonda, ni spargnusadad. Ton pli aviarta sepresenta la superstiziun els suandonts cass: ins sa far tschessar il vent cun metter orda finiastra crustas paun; van ins ad urdir, sche sto ins cuvierer giu la canastra culs speuls, ni metter en ina buccada paun (mied de protecziun); per puder tuccar tiers striunai, ston ins metter paun ella buis; sch'in catschadur vul gartiar las uolps, sto el metter treis miulas paun ella purla. — La medemas e semegliontas concepziuns anflein nus era tier biars auters pievels.

D' ina speciala forza ei il paun de Nadal, sco ins vesa ord la suandonta versiun de superstiziun romontscha: sch'ins pren empau paun da Nadalnotg cu ins va a messa, mo ei sto esser paun-casa, dumiec ni segal, sche tegn quel naven tut schliet. Quei «paun de Nadal» vegneva lu duvraus igl entir onn de far paun. Ins met-

teva mintgamai in tec de quei paun denter la pasta, pertgei el haveva la forza de buca schar vegrnir mischs il paun. Interessantas analogias cattein nus era tier auters pievels, sco per semeglia en Boemia, nua che rests de vivonda de Nadal fan che las vaccas dattan bia latg.

5. Forza medegonta

Aunc pli bia forza che allas tratgas de fiasta e de cuminanza vegrn ei adossau a certas spisas, sch'ellas vegrnan magliadas sut certas ceremonias, ni sch'ellas vegrnan messas en connex cun auters elements de forza magica, sco per exemplel cun l' aua ni cun il stellischein. (Heilzauber). Il stellischein gioga en la superstizion in summa ina buca pintga rolla. Denter auter vegrn ei gie cartiu che las strias ed ils nauschasperts hagien access mo tochen tier la lingia dil stellischein della casa, pli lunsch buc! Aschia di ins era en tiara romontscha che in toc carn criua, ch'ins metti sut il stellischein, seigi el cass de scatschar tuttas briclas. Plinavon di ins, che sche las cauras dettien latg mischedau, dueigi ins better el en in dutg, ed ins sappi lu puspei mulscher bien latg.

Il pievel romontsch enconuscha aunc diemberun de reglas e recepts de medischina populara, dallas quallas ei seigi cheu mo menzionau in pér, che stattan el present connex. Beinduras po il mied applicau haver siu effect natural. En gliez cass retractass ei buca de vera superstizion. — La gaglina, sco animal de cult paganic gauda cheu ina speciala attenziun. Per la melania duei ins magliar carn d'ina gaglina tut nera, ni era ils ovs d'ina tala. Era per schalentau seigi bien grass d'ina gaglina nera. Sco remedii encunter la melania valeva era magliar farbuns. Remarcabel tgei gronda veneraziun il farbun gauda: ina femna, aschia vegrn ei pretendiu, duei seglir siat gadas sur in farbun ora e per allura catschar ils dents en in roser; in um duei vegrn giud cavagl per prender si in farbun. Per mal il venter cussegliavan ins triacca de Vaniescha ni maruns selvadis, ferton che per il madernatsch (Blinddarmentzündung) applicavan ins grass cavagl ni bueva pieun culau, aschi cauld sco pusseivel. (Per buca survegnir malsognas della beglia, stuevan ils affons beiber pieun culau cauld, cura che la mumma culava la pischada. — il redactur.)

Per scatschar viarms prendevan ins castognas en latg caura. Tipica superstizion schai el suandont recept: per scatschar il vierm

solitari, ston ins magliar brav carn ensalada, scaldar latg e star cun la bucca aviarta suren; quei sa carmalar siadora il vierm solitari de quels che han giu siarps el venter han fatg il medem e carmalau siadora ellus. Entuorn il 17. tschentaner regeva numnadein la cardientscha blaua, ch'ei seigi pusseivel, gie cert, ch'ei sappi esser siarps el tgierp human.

Piteva in auter dil stretg, lu deva ins de beiber ad el pischada frestga luentada ni ch'ins deva suandont recept infallibel: metter tuargia suitg sin pupi blau de zucher, tagliaus ora en fuorma d' in cor e tschentar ella sin il pèz; avon che rasar ora la tuargia, ston ins furar il pupi dapertut cun ina guila. Per il trer anavos enconuscheva ins buca las curas en nos sanatoris alpins, mobein carteva de saver curar il tuberculus cun dar rosmarin bugliu giu en latg caura, ni era cun far magliar el carn uolp u carn tgaun.

En Sursès attribueschan ins allas suandontas vivondas forza medegonta: Pieun culau per mal il venter, ferton che paun lom ei schliet pil magun e caschiel veder fa saung grev e tgi che maglia bia paun graun (pang grang) survegn plugls. Per il madernatsch era ei de scaldar si crestgas-graun. Haveva in pegliau malfostas vegneva ei barsau paun e vin en pieun culau. Piteva in auter dil stretg, vegneva ei mess carnpiertg u sunscha sil pèz. A quels dil trer anavos vegnev' ei medemamein sco en Surselva dau carn tgaun ni era «erva bisetga bregna» en latg caura.

Empau divers ein ils mieds medicinals en l' Engiadina. Per la tuoss tgaun devan ils vegls zucher bugnau en ischiu de vin e quei in pèr buccadas, mintgaga ch'in tuscheva, ni era frosslas cotgas cun zucher candel. Encunter emoridas deva ei in fetg sempel mo segir mied: magliar tafer mèl d'aviu. Per la tuoss tgaun dev'ei aunc in auter nunfallibel mied: mèl d' aviu, mischedau cun purla de sittar; quella sto vegnir smaccada en frina e vegnir mischedada cun mèl; damaun e sera ei de prender in tschadun de quella mixtura.

Returnein en Surselva. Forza medegonta vegn plinavon aunc attribuiu als truffels, che vegnan mess si crius en talgias encunter mal il tgau, sco era paun cauld, geneivra ed ischiu pil medem mal. Paun cauld ual prius ord fuorn, vegneva era tenius si per mal las ureglas e truffels cotgs, smacci caulds vegnevan era applicai per mal il dies. Ovs smacci gudi cun crosa e tut sco era tschereschas neras bein madiras survevan sco excellent mied encunter mal il

magun. Perencunter: caschiel niev fa fom, caschiel veder fa saung tschuff.

Remarcabels e dil tut superstizijs ein ils remedis ch'ins fa valer en Sursès: in che maglia il tschienavel iev, ch'ina gaglina ova, peggia buca malcostas. Per tener naven il «mal da nerva» vegneva purtau quater castognas selvadias, duas per sac; cheutras sentevan ins lu mai pli quei mal.

Vivondas preparadas certs dis han speciala forza magica de medegar sco nus intervegnin ord las sentenzias superstiziujas: pischada de s. Barclamiu ei bien per dil tut, mo ins sto trer ella quei di; paun de mars, fatgs sco ei s' auda vegn buca mischs. Pli da vegl, vegn ei raquintau, fagevan ei il mars paun per igl entir onn.

La vivonda survescha en la superstiziun beinduras sco **medium**, per sedeliberar d'in mal, ni entras il qual la malsogna sa vegnir transportada sin ina autra creatira. Quella cardientscha ei fetg derasada en biaras contradas jastras, cunzun tudestgas. Aschia legin nus dal pievel dils Wends (Wenden): sch'ins ha la melania ed ins maglia dad in paun treis buccadas e porta il rest leu nua che duas vias sespartan ed in utschi maglia da quei paun, ei il malsaun medegaus. Ad Oldenburg dat il malsaun cun febra in taglier latg sgarmau al tgaun e di leutier: prost Hund, du Krank und ich gesund. Cura ch'il tgaun ha schigiau il latg, beiba il malsaun sez ed aschia sto vegnir fatg treis ga e lu ha il tgaun la febra. Ina parallela anflein en Sursès nua ch'ins carteva de saver far calar la tuss tgaun cun schar magliar empau il tgaun ord il taglier e lu dar el agl affon, matei cartend che la malsogna vegni cheutras prida si dal tgaun.

6. Magia analogica

Savens e savens entuppein nus ina curiosa specia de superstiziun, che sebas sin la suletta analogia. Ins ha tema d' in mal, ins quenta cun in avantatg ord spironta analogia. Perquei che quei cert animal ni quella certa plonta ha quellas e quellas qualitads, survegn ins sez las medemas, sch'ins maglia lu carn u lur fretg (Analogiezauber). Ils Caribs pagauns per semeglia maglian negina carn lieur, per buca vegnir schi temeletgs sco las lieurs. Ils Caribs maglian buca carn piertg, per buca survegnir egls aschi pigns sco ilsezs. En Bukovina dueien affons che han difficultads de plidar buca magliar peschs, per buca vegnir mets sco ils peschs. Aschia

anflein nus era en tiara romontscha il pli deletgeivel striegn analogic che deriva il pli probabel dal paganissem retic. Affons, a-schia pretendan ins, che beiban latg caura da pign, astgan da grond ir sco las cauras el malsegir. Beiber saung camutsch detti curascha. Tier la medema categoria audan era il magliar carn tgaun ni grass tgaun encunter la tuoss tgaun, nua che l'analogia schai sulet el plaid. Ina analogia de pign senn ei tgunsch d' enconuscher era en ils suandonts recepts medicinals: encunter l' anemia (Bleichsucht) duei ins magliar rida, cotbla, ni beiber aua de guotas de calzers, magliar ragischs melnas ni era ravas cotschnas (pervia della colur!). Era té d'urticlas alvas vegneva cussegliau per anemia, medemamein il suandont recept: per il bleisucht ston ins prender in liter bien vin vegl, sgartar en ina nusch muscat, metter en in per fadetgnas rosmarin, schar star ventgaquater uras e beiber de quella mixtura in miez glas duas ga a di. Ord spironta analogia ein ins par'ei era vegnius tier la suandonta superstiziun: ha igl artg bia verd, dat ei bia fein, bia tgietschen dat ei bia vin, bia melen, bia graun.

7. Paun sanctificau

En la sontga supplica dil paternies: nies paun de mintgadi dai a nus oz, ei il plaid «paun» substitut de scadina vivonda humana necessaria. Era en la superstiziun paganila valeva il paun da vegl enneu buca mo sco vivonda de speciala forza magica, mobein sco summa de tutta vivonda humana; el vegneva consideraus sco in dun dils dieus e steva sut speciala protecziun de certas deitads. In malfatg era ei de dishonorar il paun e paupra il profanader. Ina concepziun fetg derasada denter ils pievels culturals, pagauns ed era cristians! Il cristianissem ha giu fetg lev ded acceptar quest' idea; quei tonpli che Cristus ha sanctificau il paun entras sias duas grondas miraclas de multiplicaziun dil paun ed entras eleger il paun sco materia della SS. Eucharistia. Mo gia il pievel elegiu enconuscheva dapli la mana el desiert il paun dil tschiel. La concepziun paganila de haver respect dil paun ei semantenida fetg viva el cristianissem, ei cristian atras ed entras, sco expressiun dil sublim schenghetg de Diu. Il patratg vegn exprimius dal pievel romontsch entras ina partida bialas sentenzias: Paun astga ins buca better giun plaun, schiglioc bragia Niessegner. Buca metter sut su il paun sin meisa, schiglioc mett'ins Niessegner cul tgau engiu. Bu-

ca tagliar il paun senza basegns, schiglioc bragia Niessegner. En Sursès di ins: il paun trembla siat ga en fuorn, per tema de vegrir sut ils dents dils pors. Tgei stema ch'il paun gauda exprima la suandonta versiun sursilvana: sch'in paun ei sutsura ed in affon en prighel, duei ins igl emprem metter sidretg il paun e per lu gi-dar igl affon. Gronda era la tema de vegrir castigiaus per dishonorar il paun sco ins scheva:quel che snazregia il paun va buc enta parvis;paun astgan ins buca better enta fiug, schiglioc vegn ins a stuer endirar fom.—Il paun valeva tier nos vegls per caussa benedida e sanctificada ed ins fageva sgarscheivel de schar giun plaun ni ir a piarder mo ina suletta buccada, per respect avon il dun de Diu e per tema de vegrir castigiaus. Turschada la pasta el briec de paun, fageva ins la crusch sin la pasta ed il bab casa sneza sez aunc oz en famiglias de tradiziun il paun fagend igl em-prem la crusch cul cunti sul paun.

Sco il paun aschia meretta era l'ulteriura vivonda de vegrir tractada cun respect. Ei schai in sentiment el pievel ch'ins offendini violeschi igl animal dal qual ella deriva: sch'ins catscha il cunti el latg, taglia ins igl iver della vacca. Tut maltractar ni sfarlatar vivondas porta ella cardientscha dil pievel discletg: tgi che sgreff-la l'ossa cun il cunti, ha buca cletg cun ils tiers en l'alp; ins sto schubergiar schuber la carn d'armal dall'ossa, e lu han ins meglier cletg culs tiers. Perencunter di il Surmiran: tgi tgi speila bagn l'os-sa, o er furtegna.

8. Vivonda pils morts

El paganissem regeva l'idea ch'ins duessi reservar vivondas als morts, specialmein als sperts della casa ed als dieus-casa (Penats) ed unfrir quellas ad els. Talas ideas sesprendan aunc ditg viaden el temps cristian e semantegnan en ina fuorma u l'autra. El Tirol fagev'ins per ex. da Numnasontga ina specia de coccas e laschava las restonzas anavos sin meisa e scheva: quei auda allas paupras olmas, e metteva candelas ardentas entuorn. Egl usit cristian an-flein nus tier nus zatgei semegliont sch'ins di:mett'ins sal enta fiug, sche fan ins ina buna ovra per las paupras olmas. La Baselgia ha cristianisau il dar de magliar als morts ni als dieus, cheutras ch'ella substituescha quels entras ils paupers, che han de basegns dell'almosna. Pli da vegl, forsa aunc buca avon ton daditg, vegne-va ei fatg las «punschas dellas olmas», en beinenqual vischnaun-

ca della Surselva. Quei era pauns fatgs apostas sil di dellas olmas per dar als paupers; la notg dellas olmas vegneva ei schau arder cazzola. Era en Sursès vegneva ei unfriu als morts cun dar paun e latg als paupers il di dellas olmas. Igl usit sesmembrescha en melli variantas: spendas, duns a caussas pias e stèr de bara ed outras.

9. De magliar als rugadurs

En cumpignia cun rugadurs che damondan per almosna per dustar la fom sparesenta la superstiziun puspei en ina tut atgna comparsa. Ins crei che quels sappien far e fetschien donn, sch'ins catschi naven els senza dar de magliar. Quella cardientscha ei fetg derasada era tier auters pievels e compara gia el paganissem antic roman (Ovid, Philemon e Baucis!)

Dad ina perdetga viventa hai jeu il suandont sco mussament dell'esistenza de quellas cardientschas tier nus: avon circa 50 onns, entuorn la scumiada dil tschentaner vegneva da temps en temps in vegl rugadur, numnaus il pegliatalpas dalla val siaden a rugond l'almosna. Esser eri el da Marmurera ni da leu entuorn. Ins temevi magari il curios schani cun sia vusch gita, ch'el savessi nuscher, sch'ins detti buc ad el tenor giavisch. En ina casa hagi ins buca dau dalla suppa de perdananza e catschau naven el cun nuot, cun la stgisa ch'ins hagi buca peda. Il talpè seigi s'absentaus cun la smanatscha: sche vegnis vus ad haver la talpa sin la platta de fiug. E la talpa hagi dau sin la platta de fiug. Ina autra gada hagi el rugau per puma en ina casa. La dunna ha renviau el tier gl'um. Quel hagi snegau la supplica cun dir ch'el hagi ina gronda famiglia, sappi buca dar Il vegl seigi ius ed hagi strihau cul maun sul dies d'ina stiarla ora. L'auter di seigi quella crappada. Ina autra ga seigi il pegliatalpas vegnius si d'alp Nadels-Davon ed hagi rugau per gromma. La fumeglia hagi dau gromma, mo vuliu far la stucca e hagien mess cuagl alla gromma. Il rugadur hagi survegniu snueivlas dolurs el venter, mo cun el era tut la fumeglia culponta. Da quels ein plirs aunc en veta e san dar perdetga!

Remarcablamein vegn era il cuntrari avon: quel che dat vegn castigiaus. La Crestomatia romontscha raquenta co la muria ei vegnida a Breil: a Breil ei vegniu ina veglia en stiva nua ch'ei fagewan tscheiver ed ha rugau per la murdiu. Tuts ein stai eri ed han mirau sin quella veglia curios. Ina matta hagi dau ad ella ina buc-

cada paun. Enstagl «Dieus paghi,Nossadunna» hagi la veglia detg alla matta: «Quei ei tiu donn» e seigi semenada entuorn per ira giuadora. Tut hagi lu viu che la veglia eri cavorgia; davos eri ei nuot. Tementai hagien ei calau de saltar e seigien i a casa. Gl'auter di seigi la matta che hagi dau la buccada paun morta dalla muria e pli tard tuts ils auters ch'erien en stiva. A Breil seigi vanzau mo paucs dalla muria e quels seigien i cun crusch a Nossadunnaun. (Aunc pir! Lezza gada seigien **tut** ils affons dil vitg de Breil morts. Con trest, in vitg senza affons! — il redactur).

10. Magia d'amur

Certs pievls, specialmein ils Serbs, han ina atgna predilecziun per certas spisas, cunzun tratgas de mèl, zucher e fava ch'ei considereschon sco vivonda d'amur magica. Igl intent ei ded entras quellas spisas ch'ins porscha ad ina persuna carezada, per aschide-dir striunar ella, per ch'ella carezeschi aunc pli fetg; igl agen fluidum dil tgierp duei vegrn transportaus ni quasi sfurzaus si ad ella. Quei ei tuttavia lu il cass, sche cretas ingredienzas vegrn mischedadas alla vivonda, sco nus havein novas dils Serbs, Slavs ed era da contradas tudestgas, nua ch'ei vegrn mischedau saung, unglas, cavegls, suadetsch ed otras caussas cuspireivlas, sco era ina purla che vegrn fatga ord giatels tschochs e.a.v. ellas vivondas ni cotg elllas pastas. Slavas dil sid truschan la pasta della tuorta d'amur sil natis ed ei cunvegn de cuescher ded otras numerosas extravaganzas eroticas. Mo pervia della cumpletadad de questa lavur, stuein nus allegar cheu las fuormas dallas qualas la Crestomatia Romontscha fa menziun: il mat tagliava il det pign e scheva digrar treis daguots saung el glas vin della matta. Las mattauns mettevan la ragisch striegn en pettas ch'ellas survevan als mats. In auter recept: ins sto cavar ora la ragisch-maun e schar seccar quella en l'umbriava, suenter pisar ella en purla, metter quella purla en in glas vin e schar beiber il mat; per esser pli segira sto la matta prender la part della ragisch che ha la fuorma de maun femna, buca quella che ha la fuorma de maun um. (Suenter l'unfrenda dil pulein pren-devan las mattauns en ina butschaletta in tec dil saung pulein e mettevan en la sera de puschegn enzaconts daguots el migiel vin de quel ch'ei havessen bugen giu— e quei gidava tier lur intent. — il redactur.)

11. Vivonda el siemi

Buca pauc interessants ei era tgei che vegn tut criticau dal sie-miar da sias vivondas. Quellas declaraziuns darivan dad ina superstiziun orientala, indica e greca. Quellas cardientschas blauas ein fetg derasadas en bia contradas dell'Europa. Sch'ins siemi bia da vivondas, seigi de spitgar in mortori. Tenor lu superstiziun bavresa munta magliar dad in liug elevau anora, pussonza e forza. Ils Slavs dil sid creian, che sch'ina giuvna dunna siemi d'ina gaglina barsada, mieri enzatgi ord sia parantella; sch'ella siemi aber dad ovs, cugliuni siu um ella. Persuenter seigi bunas enzennas, sch'ins siemi da peschs. En romontsch vala ei: sch'ins siemia da paun criu u de carn frestga, sche miera gleiti enzatgi. Sch'ins siemia dad ovs dat ei sventiras.

12. Las enzennas dil calender e vivonda

Sco dapertut, aschia miran ins aunc oz fetg sin las enzennas dil calender. (Ariguard natira, derivonza ed impurtonza dellas enzennas dil calender comp. mia lavur: semenza e raccolta en la superstiziun populara, en Annalas della società retoromontscha LXXI, pg. 208/209). Cura ch'igl ei de far paun, mazzar ni semnar vegn ei per ordinari aunc oz mirau sin las enzennas. Las cardientschas de quella specia stattan quasi tuttas en l'enzenna d'ina ortga magica d'analogia ed ein pura ridicula superstiziun de pauc senn ed de negina fantasia. Las versiuns currentas romontschas ein denter auter: semnan ins truffels ils peschs, vegnan ei loms, ell'enzenna della fumitgasa, crescha mo la rabetscha, en l'enzenna dil scorpon vegnan ei peters. Truffels ston ins semnar il capricorn, lu vegnan ei buns, ni il bov, lu vegnan ei gross. De semnar graun duei ins metter si ina capiala lada, lu vegnan las spigias era ladas. Per la mezza-casa ein schliatas enzennas ils peschs e la fumitgasa, bunas il capricorn, il bov e la stadera. — Pura superstiziun de strias eis ei sch'ins di che las strias maglian bugen tschereschas neras, sco era la suandonta détga: cura ch'ei vegn buca pischada ei ina stria en la panaglia; ins duei far in tagl cul cunti vid la panaglia, lu tucca ins la stria e suenter vegn ei pischada.

*

Sco ins vesa, schai in grond bein de natira ed atgnadad folcloristica zuppaus en la nazionalitad romontscha, e quei mo sil limitau intschess della superstiziun populara e sulettamein ariguard la vivonda. Igl autur de quest tractat ha sulettamein vuliu far ina emprova de scavar quei scazzi e mussar sia rihezia, indicond tgei savess aunc tut esser zuppaus. Sche questas lingias ein el cass, de far attents, con prau ei buca araus, han ellas contonschiu lur fina-mira.

Remarca: Cun risguard sil spazi limitau de quest annuari ha gl'autur stovi desister de citar en detagl las fontaunas e la litteratura sco era igl entir aparat de comprovazion scientifica, il qual stat denton aunc adina en possess digl autur. Las principales ovras consultadas ein: *C. Decurtins*, Rhätoromanisch Chrestomathie, tom 2, 4, 10, 11. *Hoffmann-Krayer*, Handbuch des deutschen Aberglaubens, ed. nova, tom 1 e 8. *Sprecher-Jenny*, Kulturgeschichte der Drei Bünde. Pliras fuormas de superstiziun darivan directamein ord bucca da per-detgas *viventas*.